

**BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA O‘ZINI-O‘ZI BOSHQARISH
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH TIZIMI**

U. I. Mahkamov

Toshkent viloyati CHDPI p.f.n professori

Berdaliyeva Sevara Damirovna

1- kurs magistri, Pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada b'ylajak pedagoglarda o'zini-o'zi boshqarish madaniyatini shakllantirish mexanizmi, unda amalga oshirish lozim b'ylgan jarayonlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, usullari, metodlari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'zini- o'zi boshqarish, tafakkur, g'oya, fikr, jarayon, pedagog, nutq.

KIRISH

Pedagoglik – inson jamiyati tarixi boshlangandan e'tiboran davom etib, shu bilan birga hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tiborga loyiq deb hisoblanib, e'zozlab kelingan kasbdir.

Nasiriddin Tusiy o'zining "Pedagoglarni tarbiyalash to'g'risida" degan asarida shunday deydi: "...Pedagog munozaralarni olib borishni, rad etib bo'lmaydigan darajadagi isbot kilishni bilishi, o'z fikrlarining to'g'riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo'lishi lozim... Pedagog nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandali, qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida pedagogning o'zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin..."¹

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Pedagog tomonidan tashkil etilgan o'quv jarayonida subyektning ta'lim olishi uning o'ziga xosligi va xarakterida namoyon bo'ladi, bu uning o'quv usuliga ta'sir ko'rsatadi. Shakllangan individual o'quv usullari sxematik ravishda ikki qutb bilan ko'rsatilishi mumkin: "ijobiy" – "salbiy". Quyida keltirilgan jadval o'quv jarayonida bunday usullarni ko'rsatib beradi. Pedagog dars jarayonida buni inobatga olgan holda yondoshishi maqsadga muvofiqdir.

¹ Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2013. 24-b.

Ta'lim jarayonida bolalarning individual farqi (G.Klaus bo'yicha)

Taqqoslash parametri	Ijobiy tur	Salbiy tur
Tezlik	Tez, oson, qiyinchiliksiz. Qat'iy, vaqt bo'yicha mustahkam, osonlik bilan qayta o'qiladi, moslashuvga ega	Sekin, qiyinchilik, zo'riqish, og'irlik bilan, yuzaki, birzumlik, tezda unutadi, qiyinchilik bilan qayta o'qiydi. Rigidlik, qotib qolish bilan xarakterlanadi.
Sidqidillik	Vijdonan, saranjomlik bilan, to'liq va asoslangan	Sovuqqonlik, palapartish, o'lda-jo'lda, yuzaki
Motivatsiya	Sidqidillik, o'z ixtiyori, o'z tashabbusi bilan harakat qiladi. Faol jon-jahdi bilan kirishib, bor kuchini jalb qiladi.	Zo'rma-zo'raki, majburan, bosim ostida, harakatsizlik, loqaydlik, dangasalik bilan, qiziqishsiz
Ish-harakatining yo'naltirilishi	Mustaqil, ajralgan holda, birovga bog'liq bo'lmasdan. Rejalangan, maqsadga yo'nalgan. Doimo qat'iyat bilan.	Mustaqil emas, taqlid qilib, maqsadsiz, rejasiz, pala-partish, onda-sonda, qat'iyatsiz.
Kognitiv tashkil etish	Tushunish bilan, anglangan, yo'nalgan, natijalarni anglagan holda, ratsional, iqtisod qilgan holatda.	Tushunmasdan, shunchaki, xato usul bo'yicha. Tayyorlanmasdan, to'satdan, ratsional bo'lmagan holda, kam foydali.
Umumiy baho	Yaxshi	Yomon

Bo'lajak pedagoglarning oliy o'quv yurtida olgan psixologik bilimlari ikki unchalik yoqimli bo'lmagan xossaga ega². Ular, birinchidan, pedagogga amaliyotda zarur bo'lgan barcha bilimlarni o'z ichiga qamrab olmagan, bunga sabab pedagogik oliy o'quv yurtlarida psixologik fanlarni o'qitish uchun ajratilgan dars soatlari hajmining chegaralanganligidir. Ikkinchidan, bu olingan bilimlar tezda eskirib qoladi va hech bo'lmaganda besh yilda bir marta yangilab turishni talab etadi, buni o'z-o'ziga ta'lim berish yoki malaka oshirishda amalga oshirsa bo'ladi.

² Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2015. 48-b.

Pedagogning psixologik jihatdan o‘z ustida ishlashi deyilganda, uni muntazam ravishda psixologiya fanining turli yo‘nalishlaridagi eng yangi yutuqlar bilan tanishib borishini nazarda tutadi, ular tarbiya va ta‘lim bilan bevosita va bilvosita bog‘liqdir. Bu ta‘lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, yosh davrlari psixologiyasi, differensial psixologiya, ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi, shuningdek, boshqa fanlar chegarasidagi tibbiyot, patopsixologiya, psixofiziologiya va psixoterapiya.

Pedagogning amaliy faoliyatida psixologik ma‘lumotlar olishi mumkin bo‘lgan adabiyotlar ro‘yxati yetarli darajada salmoqlidir. Holbuki, pedagogga muntazam ravishda ilmiy kitoblarni va jurnallarni o‘qishga hojat yo‘q, asosiy psixologik bilimlar jamlangan holda keltirilgan, pedagogik faoliyat uchun foydali bo‘lgan bo‘limlarga murojat qilishning o‘zi yetarlidir.

Pedagogning kasbiy faoliyati davomida juda zarur jiddiy jihat – bu o‘z- o‘zini boshqarishdir, ya‘ni o‘z psixik holati va xulq- atvorini boshqara olish qobiliyati, murakkab pedagogik holatlarda muqobil harakatlana olishidir.

O‘z-o‘zini boshqarishning psixologik asoslari bilish jarayonini o‘z ichiga oladi: Sezgi, idrok, diqqat, xayol, tafakkur, xotira, nutq, shuningdek shaxs xislatlari – xulq atvori, emotsional holati, vaziyatga munosabati. Yuqorida qayd etib o‘tilgan psixik jarayonlarda o‘z-o‘zini boshqarish odam xususiyatlari va holatlari, uning irodasi va ichki tuyg‘ulari bilan bog‘liqdir. Ma‘lumki, ichki tuyg‘u barcha psixik holatlarni boshqarishda erkinlik asosi bo‘lib xizmat qiladi, iroda bo‘lsa xatti - harakatlar quvvati va yo‘nalishlarini ta‘minlaydi.

Qabul qilish o‘z- o‘zidan boshqaruvni aniq qabul qilish vazifalarini qo‘yadi – obrazni tuzish, qo‘yilgan savollarga – nimani kuzatish kerak? nima uchun kuzatish? qanday qilib kuzatish? – kabi aniq javob topish kerak. Kuzatuvni boshlashdan avval biz o‘zimiz uchun bu savollarga javob berishimiz lozim bo‘ladi.

Murakkab pedagogik sharoitlarda (vaziyatda) bunday savollarga aniq javob topishni iloji bo‘lmaydi, bu vaziyatda aniq javob topish uchun bir muncha aqliy va jismoniy kuch sarf qilishga to‘g‘ri keladi. Bunday savollarni avvaldan o‘ylab ko‘rish va ularga amal qilishni talab qiladi, natijada o‘z- o‘zini boshqarishni nazarda tutadi³.

Diqqat- e‘tiborni boshqarish bir muncha boshqa narsalarga asoslanadi. Ixtiyoriy bo‘lmagan diqqat- e‘tiborni boshqarish ular bilan bog‘liq bo‘lgan holatlar, ya‘ni organizmning psixofiziologik holatlarini boshqarish orqali bevosita amalga oshirish mumkin. Charchoq oqibatida ixtiyoriy bo‘lmagan diqqat-e‘tibor yomon boshqariladigan bo‘lib qoladi. Xuddi shunday holat kasallik davrida, haddan tashqari emotsional junbushga kelgan holatda, affekt yoki stress holatlarida ro‘y beradi. Bir muncha ta‘sir qiladigan vositalar – dam olish, davolash, psixofizik autotrening bu tarzda diqqatni boshqarishda yaxshi samara beradi.

³ Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znaniye, 2016. 30-b.

Ixtiyoriy diqqatni, qiziqish uyg'otadigan, so'z yordamida yoki qo'llab-quvvatlash orqali boshqarish mumkin. Odamning diqqatini biror narsaga qaratish uchun, uning qiziqishini qo'llab - quvvatlash kifoya qiladi. So'z orqali o'z-o'zini yo'naltirish yoki verbal o'zi-o'zini boshqarish har doim to'g'ridan- to'g'ri yoki bevosita qiziqishga asoslanadi. Ayrim hollarda o'zini majbur qilib qandaydir obyekt, holat yoki voqelikning qiziqarli tomonlariga e'tiborni qaratish, diqqatni uzoq bo'lmagan vaqt oralig'ida jalb qilish uchun yetarli bo'ladi. Qabul qilish orqali ham ularni ma'lum darajada boshqarish mumkin. Pedagog uchun eslash qobiliyatini boshqarish bir muncha qiyinroq va zarurroqdir. Uchtadan ikkita bizga ma'lum eslash jarayoni – eslab qolish va olingan axborotni qayta tiklashni – o'z- o'zini boshqarish bilan rivojlantirish mumkin. Eslab qolish jarayonining uchinchi – axborotni saqlab qolishni boshqarish mushkulroqdir, chunki u ong osti holati (shaxs tomonidan anglab olinmaydigan psixik va holatlar yig'indisi) darajasida ishlaydi holbuki yodlashni anglab tashkil etib, bevosita ularni ham boshqarish mumkin. Mnemik jarayonlarda o'z- o'zini boshqarish har xil usullarga asoslanadi, tasavvur assotsiatsiyalanib bir butunga bog'lab, ongli ravishda ko'rib chiqiladi. Eslab qolish zarur bo'lgan narsalar ko'z orqali ko'rilsa, yoki biror narsa bog'lab tasavvur qilinsa yodda qolishi kuchayadi. Eslab qolishni tezlatish uchun sun'iy ravishda yodda bo'lgan perseptiv obrazlarni va tashqi narsalarni tafakkurda uyg'otib, ong orqali ularni yangi eslab qolishi kerak bo'lgan narsalar bilan bog'lash lozim. Ongli ravishda fikrlashni ham boshqarish, uni yanada samaraliroq qilish mumkin.

NATIJALAR

Tafakkurni o'z- o'zida boshqarishning asosiy usullari quyidagilardir⁴:

- hal qilinishi kerak bo'lgan vazifa shartlarni diqqat bilan tahlil qilish;
- talab qilingan natijani berilgan shartlar bilan solishtirish, bunday maqsad kerakli natijani olish uchun yetishmagan narsani aniqlash;
- doimiy ravishda mashq o'tkazib borib, tafakkurni chiniqtirish;
- tafakkurni aniq yo'nalishdagi mashqlar bilan chiniqtirish, ya'ni ketma- ket izlanish va yetarli darajada hal qilinishning alternativ yo'llarni ko'rib chiqish (bu – vosita anglash jarayoni "sikllanish" deb nomlanadi)
- vazifani hal qilishning yo'llari bilan bog'liq bo'lgan aniq farazlarni o'z ichida yoki ovoz chiqarib so'zlash (gapirish).

XULOSA VA MUNOZARA

Hozirgi zamon maktabi muallimlik shaxsi va kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan sifat va fazilatlarni egallagan, yangicha fikrlaydigan, ijtimoiy faol pedagoglarni talab qilmoqda.

⁴ Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi pedagoglarini kasbiy shakllantirish / Monografiya. – T.: Fan, 2014.

Ana shunday qator muammolarni oqilona hal qilishning eng muhim omillaridan biri pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etishdir. Shunga binoan mamlakatimiz ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri ham kadrlar tayyorlash sifatini jahon talablari darajasiga yetkazishdir. Endilikda oliy ta'lim muassasalari oldiga faqatgina o'qimishli insonni emas, balki voqealarni oldindan ko'ra biladigan, to'g'ri qaror qabul qila olish mahoratiga ega, o'zini-o'zi rivojlantirish zaruriyatini tushunib yetadigan oqil va barkamol shaxsni tarbiyalash muammosi qo'yilmoqda.

ADABIYOTLAR RĤYXATI

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2013.
2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2015.
3. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znaniye, 2016.
4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi pedagoglarini kasbiy shakllantirish / Monografiya. – T.: Fan, 2014.
5. www.ziynet.uz
6. www.lib.ru
7. www.lex.ru